

Brandforsikringsarkivalier i Rigsarkivet vedrørende landbygninger i kongeriget

AF FRANK JØRGENSEN

Foruden i landsarkiverne findes der også i Rigsarkivet arkivalier vedrørende brandforsikring. Arkivar Frank Jørgensen, Rigsarkivet, giver en oversigt over brandforsikringskontorenes virksomhed 1761–1872 og en vejledning i benyttelsen af kontorenes arkiver. Af betydelig interesse er ikke mindst brandskadesagerne, der indeholder forhør, udskrifter af taxationsprotokoller samt vurderinger af skaderne.

I to artikler i Fortid og Nutid, *Hans Knudsen: Bygningshistoriske brandforsikringsarkivalier (bind XVI)* og *Helle Linde: Landbygningernes brandforsikring 1792–1872 (bind XXII)*, er der redegjort for den historiske baggrund for de brandforsikringsager, der opbevares i landsarkiverne bortset fra det sønderjyske landsarkiv. Tillige får man her en vejledning i at benytte det omfattende materiale. Det, der navnlig har fået adskillige historikere og andre interesserede til at benytte brandforsikringsarkivalier, er de bygningsbeskrivelser af de forsikrede ejendomme, der indeholdes i de bevarede brandtaxationer. I de to ovennævnte artikler er det da også naturligt nok de problemer, der er forbundet med at finde frem til en ejendoms taxationsforretninger, som har været hovedemnet. Desuden giver især den sidste artikel en oversigt over de lokaladministrative forhold i tiden fra 1792 til 1872, det tidspunkt, hvor brandforsikringen af købstads- og landejendomme ophører med at være et statsanliggende. Landsarkivet for Sjælland har tillige udgivet en foreløbig arkivregistratur: *Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil 1872, København 1967*. Registraturen er forsynet med en administrationshistorisk indledning af Andreas Jørgensen.

Såvel i de to her nævnte artikler som i den foreløbige arkivregistratur hentydes der til, at der også findes sager vedrørende brandforsikringsvæsenet i centraladministrationens arkiver, sager, der for tiden indtil 1872 nu opbevares i Rigsarkivet. For tiden efter 1872, da virksomheden overgår til privat drift, må arkivalierne søges i Erhvervsarkivet i Århus, for så vidt som de ikke fortsat opbevares i selskabernes egne arkiver. De kongerigske forsikringsarkivalier er i Rigsarkivet opstillet i en gruppe for sig, selv om brandforsikringskontorerne i tidens

løb har ført en omtumlet tilværelse. Indtil 1816 administreredes disse anliggender af Kommercekollegiet (General-Land-Økonomi- og Kommercekollegiet), derefter overførtes de kongerigske sager til Danske Kancelli, hvorfra de i 1848 overgik til Justitsministeriet. Årsagen til at holde disse arkivalier i en gruppe for sig og ikke opstille dem sammen med de respektive kollegier og ministeriers øvrige kontorer er, at administrationen af disse anliggender næsten helt var udskilt fra den øvrige forretningsgang med egne forestillingsprotokoller, journaler og kopi-bøger samt kasse- og regnskabsvæsen, der fortsætter upåvirket af overflytningen fra Kommercekollegiet til Danske Kancelli.

Forsikringssagerne for hertugdømmerne, der iøvrigt ikke skal behandles her og som administreredes anderledes, sorterede indtil 1816 ligeledes under Kommercekollegiet. Herefter henlagdes de under Det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli, hvorfra de efter kancelliets ophævelse den 2. sept. 1849 for de slesvigske sagers vedkommende administreredes af bestyrelseskommissionen for Slesvig, der havde hovedsæde i Flensborg. Ved ministeriet for Slesvigs oprettelse i 1851 overførtes de hertil, hvor de forblev indtil 1864. De holstenske sager henlagdes under ministeriet for Holsten og Lauenborg efter dettes oprettelse i 1852, en del af sagerne skulle dog administreres i fællesskab med Ministeriet for Slesvig. Ligesom tilfældet var med de kongerigske forsikringssager er de hertugelige sager frem til omkring 1848, for en dels vedkommende, holdt i en gruppe for sig (for så vidt de ikke er afleveret til Tyskland), og disse sager er opstillet i tilknytning til Tyske Kancellis arkiv (1816–49 benævnt Det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli)¹.

Brandforsikringskontoret for de kongerigske sager, der påbegyndte sin virksomhed i 1761, var i den første tid næppe overbebyrdet med arbejde, da tilgangen af nye forsikringstagere var ret beskednen. Fra 1767 udvidedes kontorets ressort til også at omfatte norske sager, og fra da af benævnes det i regelen Det dansk-norske Brandforsikringskontor. I forbindelse med den økonomiske fremgang for landet som helhed i slutningen af det 18. århundrede og det derved stigende behov for at skaffe lån steg også antallet af forsikringstagere på landet så stærkt, at man i regeringen anså det for muligt, at landbygningerne selv kunne bære en forsikring². Fra 1792 administreredes landbygningerne og købstædernes sager hver for sig, men indtil videre i samme kontor. Også efter 1800 steg antallet af forsikringstagere hurtigt, og i 1809 fastslog kontorets chef, justitsråd Ole Pedersen Holm, i en forestilling, at man ikke mere formåede at behandle sagerne på tilfredsstillende vis med det forhåndenværende personale. En deling af kontoret var derfor nødvendig, og ved kgl. resolution af 11. april 1809 deltes kontoret i to nye kontorer: De danske Landbygningers Brandforsikringskontor med Ole Pedersen Holm som chef og De danske Købstæders og Norges Brandforsikringskontor med Eiler Christopher Kaasbøl Munthe som chef³. Overflytningen af brandforsikringssagerne til Danske Kancelli i 1816 var et led i en større indskrænkning af centraladministrationen, der bl. a. var forårsaget af Norges afståelse og de store økonomiske vanskeligheder. For den daglige admi-

nistration betød ændringen dog lidet, idet begge kontorer med personale flyttedes over, og der er derfor ved registreringen af landbygningernes og købstædernes forsikringskontorers arkiver ikke taget hensyn til denne flytning.

I 1820 fandt yderligere en indskrænkning sted, idet de to brandforsikringskontorer atter forenedes til ét ved kgl. resolution af 31. oktober 1820. Den egentlige årsag til forenklingen skyldtes, at chefen for købstædernes brandforsikringskontor, Johan Carl Luno, afskedigedes for uredelighed. Kancelliet benyttede derfor lejligheden til helt at nedlægge stillingen, men forretningsgangen opretholdtes stort set uændret⁴. Heller ikke indførelsen af ministerialsystemet i 1848 ændrede forholdene, idet kontoret som helhed henlagdes under Justitsministeriets 2. departement, hvor det bevarede sin plads indtil 1872. Loven af 4. marts 1857, der på adskillige måder reformerede organisationen af brandforsikringsvæsenet, fik i første omgang ikke umiddelbare følger for kontoret, men ved en påfølgende kgl. resolution af 15. marts 1858 deltes kontoret i to afdelinger, idet 1. afdeling skulle varetage expeditionen af sager vedrørende brandpoliti og bygningsvæsen for hele landet samt købstædernes forsikringssager, mens 2. afdeling skulle expedere brandforsikringssagerne for landdistrikterne. Allerede året efter (kgl. resolution af 18. juni 1859) fik 1. afdeling imidlertid alle sager vedrørende købstæderne, mens 2. afdeling fik alle sager vedrørende landdistrikterne. I 1865 gik ministeriet tilbage til at indrette kontoret efter de retningslinier, der var angivet i resolutionen af 15. marts 1858 (kgl. resolution af 23. oktober 1865). Loven af 4. marts 1857 indførte også et demokratisk element i bestyrelsen af brandforsikringsvæsenet for landbygninger, idet § 22 fastslog, at der inden 1. april 1858 skulle dannes et repræsentantskab, hvis medlemmer i første omgang skulle udpeges af Justitsministeriet blandt interessenterne⁵. Repræsentantskabet kunne ifølge loven efter kgl. approbation vedtage forandringer i »foreningens« fremtidige bestyrelse og ligeledes tage stilling til repræsentantskabets fremtidige sammensætning. Af loven fremgår det således, at landbygningernes brandforsikring betragtes som en forening eller privat institution, der administreres af staten. En betragtning, der for øvrigt havde været gældende lige fra forsikringens start i 1792⁶.

Fra forskellig politikerside blev der flere gange rejst krav om, at brandforsikringsvæsenet skulle udskilles af statsadministrationen og drives som privat virksomhed. I 1856 var der dannet to private brandkasser i Jylland, og begge opnåede Justitsministeriets godkendelse. Dr. phil. Gert Winther, en venstrepolitiker, der i Folketinget stod den Bjørnbakske gruppe nær, og som desuden selv bestyrede en sådan privat brandkasse, stillede i oktober 1868 i Folketinget forslag om en udskillelse af landbygningernes og købstædernes brandforsikring⁷. Gert Winther stod ikke ene i Rigsdagen med sit forslag, idet mange gårdejer mente, at de private brandforsikringer var billigere for de mindre ejendomsbeddere. Regeringen var ikke uvillig til at imødekomme dette krav, og justitsministeren fremlagde selv et lovforslag om brandforsikringsvæsenets udsondring fra Justitsministeriet. Forslaget blev vedtaget i begge ting og udkom som lov den

23. april 1870. Heri bestemtes det, at udskillelsen skulle ske fra den 1. april 1872 (§ 1), og fra samme dag skulle landbygningernes brandforsikring sættes under tilsyn efter nærmere regler, der skulle fastsættes efter forhandling mellem Justitsministeriet og repræsentantskabet⁸.

Størstedelen af det personale, der havde administreret landbygningernes brandforsikring flyttede herefter fra ministerialbygningen («Den røde bygning») til ejendommen Stormgade 10, der var indkøbt til at huse institutionen. Samtidig overførtes hovedparten af arkivalierne til den nye bygning, idet dog bl. a. sager vedrørende brandpolitiet og bygningsvæsenet på landet og i købstæderne beholdtes i ministeriet. Imidlertid afleverede Justitsministeriet allerede i årene 1874 til 1878 disse sager til Kongerigets Arkiv⁹, mens langt den største gruppe, de egentlige forsikringssager for tiden frem til 1872 først afleveredes i 1915 af brandforsikringsselskaberne. Fornylig har desuden en mindre efteraflevering fundet sted.

Allerede inden brandforsikringsselskabet for landbygninger afleverede den ældre del af arkivet til Rigsarkivet, havde V. A. Secher i Vejledende Arkivregistraturer I, Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner (1886) s. 240 givet en oversigt over arkivets indhold for tiden indtil 1848. Da Vejledende Arkivregistraturer I i 1943 udsendtes i en 2. udgave, medfulgte også her en registratur over brandforsikringskontorenes arkiver, denne gang ført frem til 1872, der var suppleret med forskelligt, der var dukket op i mellemtiden. Herudover findes i Rigsarkivet en seddelregistratur, der stort set svarer til den trykte 2. udgave af Vejledende Arkivregistraturer I, men som dog indeholder en del flere detailoplysninger både om lovgivningsanliggender og journalernes indretning, indhold m. v.

Brandforsikringskontoret modtog og førte regnskab med de indkomne forsikringspræmier, der opkrævedes gennem amtstuerne, og førte i øvrigt tilsyn med, at anordningen om brandvæsenet på landet af 29. februar 1792 blev overholdt. Ligeledes anviste kontoret de skadelidte erstatninger gennem amtstuerne og udarbejdede regnskaber over fordelingen af skader (repartieringen) på hver enkelt forsikringstager. Indtil forordningen af 26. maj 1800 trådte i kraft, skulle der også indsendes et eksemplar af hver brandtaxation til kontoret. Efter denne forordning forbliver hele dette materiale hos de nyudnævnte branddirektører, der skal føre taxationerne ind i særlige protokoller. Disse indsendte brandtaxationer er siden kasseret sammen med størstedelen af de øvrige indkomne sager til Det dansk-norske Brandforsikringskontor, ligesom også en stor del af brandforsikringssagerne for landbygninger er kasseret frem til ca. 1820. Meget store dele af kontorets regnskaber er også forlængst kasseret, og det tiloversblevne materiale udgør et mere eller mindre tilfældigt udvalg. Den regnskabsmæssige side af kontorets virksomhed skal i øvrigt ikke behandles her, men den er i store træk belyst i Mich. Petersen: Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792–1892, hvortil der henvises.

Korrespondancen expederedes og ordnedes i kontoret på nogenlunde samme

måde som i de andre af kancelliets, senere ministeriets kontorer. Den indkomne korrespondance registreredes i journaler, og de indkomne breve forsynedes med journalnumre, men som i andre af kancelliets kontorer fik dette ikke nogen særlig betydning for sagernes henlæggelse, når de var færdigexpederede fra kontorets side. De udgående skrivelser indførtes i kopibøger (benævnelsen brevbøger benyttes også for samme slags protokoller), og i kopibogen noteredes tillige journalnummeret på den indkomne sag, der foranledigede expeditionen, forsåvidt en sådan eksisterede. Er den indførte skrivelse ikke et svar på et indgået brev, er der intet journalnummer. De skrivelser, der sendtes til amtstuerne med anvisninger til de brandlidte, indførtes dog i særlige kopibøger, såkaldte assignmentsbøger.

De expeditioner, der fandt sted i brandforsikringskontoret, skal her forsøges inddelt efter den administrationsgang, der fandt sted.

En del af expeditionerne afgjordes ved kgl. resolution. Sagerne forelagdes – eller for at anvende administrationens sprogbrug – forestilledes for kongen på folioark, hvor kun den højre halvdel blev beskrevet. Kongen forsynede herefter forestillingen med sin resolution enten på den første sides venstre halvdel eller efter forestillingen. Sager kunne også blot forelægges kongen til underretning. Forestillingerne henlagdes derefter kronologisk efter resolutionsdato og senere indbandtes de løse forestillinger sammen med beretninger, betænkninger og kongens skrivelser (ordrer) til institutionen, de såkaldte reskripter. De indbundne protokoller benævnes i brandforsikringskontoret forestillingsprotokoller, enkelte andre institutioner anvender også navnet resolutionsprotokoller. Gennem registrene til disse forestillingsprotokoller får man et indtryk af indholdet af de sager, der forelagdes kongen. Det drejer sig hovedsageligt om forslag til lovændringer vedr. forsikringsvæsenet, personaleudnævnelser, ændringer af jurisdiktionsgrænser for branddirektørerne, lønningsforhold, sager af principiel karakter og endelig beretninger om forsikringsvirksomheden i almindelighed. En del vigtigere forestillinger om selve brandforsikringskontorets forhold, ændringer i kontorets forretningsgang, afskedigelser og udnævnelser må for tiden efter 1816, da forsikringen overførtes til Danske Kancelli, søges under kancelliets 2. departement, idet dette kontor fungerede som en slags sekretariat for hele kancelliet.

De almindelige korrespondancesager er samlet i en særlig række, forsåvidt de ikke vedrører brandskadetilfældene eller anvisningskoncepterne til amtstuerne. Denne række har fået titlen: Breve for landet. Efter 1858 er sager vedrørende brandpolitiet og bygningsvæsenet på landet dog udskilt som en særlig gruppe med egen journal, bortset fra perioden 1860–65, da disse sager atter skal søges blandt breve for landet. Breve for landet består af koncepter til udgående skrivelser med tilhørende indkomne breve samt notater og andre bilag, der har med sagen at gøre. Koncepterne ordnedes oprindelig kronologisk, men efter 1. april 1841 fik hvert indført brev i kopibogen et nummer, og disse numre (brevnumrene) anførtes også på koncepterne. Sidenhen ordnedes koncepterne efter brevnumre, d. v. s. efter samme principper, som havde været anvendt i kancelliets øvrige kontorer siden 1800, og som efter 1848 bl. a. benyttedes i Justitsmini-

steriets kontorer. På koncepterne er journalnummeret også noteret, og efterhånden som koncepterne indførtes i kopibogen, noteredes »indført« på koncepten; et rødt kryds på de senere koncepter markerer formentlig det samme.

Sagerne findes ved hjælp af journalen, her er enten dato eller brevnnummer opnoteret for den udgående skrivelse, ligesom man får oplysning om kancellikollegiets beslutning om, hvorledes sagen skal behandles. Der er flere muligheder, den kan f. ex. besvares uden videre eller forestilles for kongen inden besvarelsen. Ønskes sagen yderligere undersøgt, kan den sendes til høring i en anden institution. Synes sagen ikke at kræve svar, kan den henlægges. Til journalerne findes registre, men her må benytteren være klar over, at man ofte, når man skal finde frem til en sag om en bestemt person, må prøve at finde frem til, hvilken myndighed, der kan have indsendt sagen til kontoret. Er det således amtmanden i Vejle, der har indsendt gårdejer Rasmus Larsens andragende, skal man i registret normalt se under Vejle amtmand og ikke under den pågældende person.

Af de emner, der omtales i denne lange række af sager, der ubrudt løber fra 1814 til 1872, skal nogle enkelte karakteristiske søges fremdraget her. Vi finder således sager vedrørende betingelser for at opnå forsikring, præmiefastsættelse, problemer omkring udbetaling af forsikringssummer for eksempel ved ejerskifte efter en brand, ligeledes sager, der angår lovgivningsændring eller fortolkning af anordninger og andre bestemmelser, ansættelser og andre personalesager. Det skal også nævnes, at det med tiden bliver mere og mere almindeligt, at de brandlidte ansøger ministeriet om tilladelse til at genopføre bygningerne et andet sted end på brandtomten. Det var nemlig en forsikringsbetingelse, at de nye bygninger skulle opføres på det sted, hvor de afbrændte havde stået. Sådanne ansøgninger blev normalt bevilget, når retsbetjent og amtmand intet havde at indvende imod det ansøgte.

Den fyldigste del af de sager, brandforsikringskontoret beskæftigede sig med, var de egentlige skadesager, der har titlen: Brandskader på landet. Indholdet af disse sager er i ganske overvejende grad udskrifter af de brandforhør, der skulle afholdes ifølge forordningen om brandvæsenet på landet af 29. februar 1792 (§ 30) samt dommer- og amtskontorenes følgeskrivelser. Hertil kommer udskrifter af brandtaxationsprotokoller samt branddirektørens vurdering af brandskaden. Desuden kan der i sagen henligge forskellige andre indkomne breve, for eksempel rykkerskrivelser fra den skadelidte, der ønsker en hurtigere anvisning af erstatningsbeløbet. Viste det sig, at branden var påsat, vil man normalt også finde udskrifter af de forhør, som blev iværksat eventuelt også med en domsudskrift. Om dette arkivmateriale kan det derfor siges, at det vel i meget høj grad består af afskrifter af arkivalier, der findes i landsarkiverne, men for benytteren har brandskadesagerne den fordel, at her foreligger resultatet af de undersøgelser, myndighederne har foretaget efter en forsikret landejendoms brand samlet på et sted. Materialet må derfor være af interesse især for bygningshistorikere og lokalhistorikere.

I Vejledende Arkivregistraturer I, side 141, findes ingen oplysninger om,

hvorledes disse skadesager er henlagt, men i anmærkningen er anført, at det drejer sig om journalsager. Man kunne derfor forledes til at tro, at sagerne var henlagt på journalnumre, men desværre har kontoret i sin tid anvendt nogle for benytteren mere komplicerede henlæggelsesprincipper. I perioden fra 1820 til 1. april 1852 er brandskadesagerne nummereret fortløbende indenfor hvert kvartal. Disse numre er imidlertid ikke anført i journalerne, kopibøgerne eller i de bevarede regnskabsbøger. Et kvartals skadesager indeholder brandskader, der er opstået indenfor dette kvartal, men henlæggelsen er sket efter den dato, sagen er expederet fra kontoret. Denne dato er dog let at finde i journalen, hvor den næsten altid er angivet i yderste højre kolonne. I almindelighed anvistest erstatningerne ret hurtigt efter branden, men i tilfælde af, at der opstod formodning om, at branden var påsat, kunne det godt trække ud med anvisningen. Efter 1. april 1854 ændres denne praksis derhen, at sagerne henlægges indenfor hvert finansår alfabetisk efter amter. Desuden nummereres sagerne fortløbende hele finansåret igennem. Indenfor amterne er sagerne ordnet efter brandens dato. Denne dato fremgår i mange tilfælde af journalen, således at der i regelen ikke skulle være problemer med at finde frem til en sag om en bygningsbrand.

Det er tidligere nævnt, at anvisningerne til amtstuerne, de såkaldte assignationer indførtes i særlige kopibøger (assignationsbøger for landet), og koncepterne til disse skrivelser samledes også i særlige rækker. Disse koncepter henlagdes kronologisk, og der kan i enkelte tilfælde også findes indlæg hertil. Meget ofte samledes flere anvisninger i én skrivelse.

Denne lille oversigt over landbygningernes brandforsikringssager, der naturligvis ingenlunde gør krav på nogen fuldstændighed, kan i det store og hele også benyttes for købstædernes brandforsikringssagers vedkommende, idet disse administreres på en ganske lignende måde.

Litteraturhenvisninger

1. Vejledende arkivregistraturer VII, Tyske Kancelli I, s. 91–93.
2. J. O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark, s. 312 ff.
3. Forestillinger Landbygningernes Brandforsikring betreffende indtil Aaret 1818.
4. Danske Kancelli, 2. departement. Forestillingsprotokol 1820, 2. halvår, 2. bd. (31/10 1820). Kollegialtidende 1820, s. 890.
5. Departementstidende 1857, s. 439.
6. J. O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark, s. 311.
7. Rigsdagstidende 1868–69, ordentlig Samling, spalte 1205–09.
8. Michel Petersen: Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792–1892, s. 80–81. J. Tronier, H. Larsen og O. Lehmann: Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792–1917, s. 88–91.
9. Vejledende arkivregistraturer I, Danske Kancelli (2. udg.), s. 141 nr. 89. Jvf. afleveringsdesignationer i Rigsarkivet (Justitsministeriet, brandforsikringskontoret).